

علمای تشیع چگونه به بسیج مردم می‌پرداختند؟

۲۲ آبان ۱۳۹۳ ساعت ۱۴:۱۸

علمای شیعه به کرات ماهیت ضداستعماری خود را بروز داده‌اند. متن حاضر گزارشی تحلیلی از فتوای چند تن از علمای شیعه‌ی ایران و عراق در مقابله و رویارویی با استعمارگران روس و انگلیس و میزان استقبال مردم از این فتاوی است.

تاریخ معاصر تشیع، که عمدتاً به ایران و کشورهای نظیر عراق و لبنان خلاصه می‌شود، مملو است از ظلم‌ها و تسخیرهایی که به‌وسیله‌ی کشورهای استعمارگر صورت گرفته است. در مقابل این اقدام، ملت شیعه همواره با مقاومت‌ها و ایستادگی‌ها، مانع از تسلط کامل استعمار بر کشورهای منطقه شده است. در این مسیر، نقش علمای شیعه و فتوایی که در شرایط متفاوت برضد استعمار صادر کرده‌اند، بسیار مهم و تأثیرگذار بوده است. در این پژوهش، تلاش می‌کنیم طی گزارشی تحلیلی، به چند مورد از این فتوای علمای شیعه در مقابله با روسیه و انگلیس در ایران و عراق اشاره کنیم و به بررسی علل و نتایج آنها بپردازیم.

فتوای علمای شیعه در مبارزه با حمله‌ی روس‌ها به ایران و اعلام جهاد

بدون تردید مهم‌ترین و تأثیرگذارترین نقش علمای شیعه برضد استعمار در دوران قاجاریه، در جنگ‌های ایران و روس اتفاق افتاد. ایران به دلیل داشتن موقعیت خاص جغرافیایی، همواره مورد منازعه‌ی کشورهای استعمارگر، از جمله انگلیس و روسیه بود؛ تا جایی که این دو کشور هیچ‌گاه نمی‌توانستند تسلط کشور رقیب را بر ایران تحمل کنند. با این حال، ایران جزء معدود کشورهای خاورمیانه است که هیچ‌زمانی به‌صورت کامل مستعمره‌ی ابرقدرت‌ها نبوده است. دلیل این امر را می‌توان در روحیه‌ی ملی ایرانی و ماهیت مذهب شیعه و آموزه‌های سیاسی آن جست‌وجو کرد.

روسیه متأثر از وصیت‌نامه‌ی پتر کبیر، که منطقه‌ی قفقاز و قسمتی از ایران را متعلق به خود می‌دانست، درگیر جنگ‌های طولانی با ایران شد. این جنگ‌ها که در دو دوره اتفاق افتاد، بین سال‌های ۱۲۱۸ تا ۱۲۲۸ و ۱۲۴۱ تا ۱۲۴۳، دو کشور را درگیر نزاع‌های خونین کرد. نتیجه‌ی جنگ دوره‌ی اول، انعقاد قرارداد گلستان و از دست رفتن بخش‌هایی از سرزمین ایران بود و جنگ دوم به‌خاطر شبهات در خصوص مرزهای منعقدشده در قرارداد گلستان رخ داد.

در هر حال، جنگ‌های دوم که به دلیل درخواست کمک مسلمانان ساکن در مرزهای ایران و روسیه از سپاه عباس‌میرزا، از همان آغاز بسترهای مذهبی داشت، خیلی سریع واکنش علمای شیعه را به خود جلب کرد؛ تا جایی که برخی از علما با انتشار فتوا برای

دفاع از جان و مال و ناموس مسلمانان، اعلام جهاد کردند. در ذیل به برخی از این فتوای علما اشاره می‌کنیم.

فتوای آیت‌الله شیخ محمدجعفر کاشف‌الغطاء علیه روس

در خصوص این فتواها، ذکر چند نکته حائز اهمیت است:

۱. وجه فتوای کاشف‌الغطاء دفاع از اسلام و مسلمانان و تلقی وی از روسیه نیز لشکر کفار است. از همین رو، جهاد با روسیه از نظر وی، علاوه بر وجه عقلانی دفاعی که دارد، وجهی شرعی نیز دارد.
۲. فتوای جهاد کاشف‌الغطاء بیشتر بر محور آموزه‌های اعتقادی (امامت، کربلا، شهادت و...) تنظیم شده است تا آموزه‌های شریعتی و فقهی. از همین رو، در متن فتوا سخنی از وجوب قیام و حرمت قعود یافت نمی‌شود.
۳. لزوم اطاعت شرعی مردم از فتحعلی‌شاه در فتوای کاشف‌الغطاء منوط و مربوط به نیابت فتحعلی‌شاه از جانب ایشان تفسیر شده است، نه اینکه چون فتحعلی‌شاه صرفاً پادشاه ایران است مستحق اطاعت شده باشد.
۴. متن فتوای کاشف‌الغطاء بنا به اقتضای جنگ و وضعیت ویژه‌ی آن روز ایران، به شدت حماسی تنظیم شده و بعضی از مطالب مثل شهادت و... چند بار در آن تکرار گردیده است. [۱]

رضاقلی‌خان هدایت، مورخ دربار قاجار، درباره‌ی قدرت کلام و فتوای سید مجاهد، بر این اعتقاد است که «در همه‌ی ایران، کار چنان شد که اگر حضرت خاقان صاحبقران بر رأی علما انکار کند، اهالی ایران، سلطانی برانگیزند و به مخالفت شاهنشاه ایران برخیزند. لاجرم حضرت خاقانی با آن فرّ سلیمانی به متابعت ملت، محافظت دولت خواست.»

مرحوم کاشف‌الغطاء در مقابل ستاندن تعهداتی چند، اجازه‌نامه‌ی معروفی نیز به شرح ذیل به فتحعلی‌شاه داد: «من اگر مجتهد هستم و قابلیت نیابت از سادات زمان را دارم به... فتحعلی‌شاه... اذن می‌دهم که آنچه برای هزینه‌ی جنگ و سرکوبی اهل کفر و طغیان نیاز دارد، از خراج و درآمد زمین‌های مفتوحه‌العنوه و نظیر آن و نیز زکات طلا و نقره و جو... بگیرد...» [۲]

فتوای سید محمد مجاهد

سید محمد آن‌چنان در مبارزه با استعمار روس فعال بود که به سبب شرکت در جنگ ایران و روس، مجاهد لقب گرفته است. وی در سال ۱۲۲۸ق، رساله‌های درباره‌ی لزوم جهاد و مبارزه با روس‌ها منتشر نمود که طی آن، شرکت در جنگ ایران و روس را مصداق جهادی دانست که برای حفظ اسلام و استقلال کشور واجب است.

وی در سال ۱۲۴۱ق، نامه‌های متعددی از مردم و خوانین مسلمان ولایات قفقاز، که مورد تهاجم روس‌ها قرار گرفته بودند، دریافت کرد. آنچه از این نامه‌ها ادراک می‌شد این بود که ظلم و ستم و تجاوز روس‌ها به جان و مال و ناموس مردم و همچنین توهینشان به مقدسات اسلامی بیداد می‌کرد. پس از مدتی عباس‌میرزا نیز نامه‌ای به او نوشت و از او درخواست کمک نمود. بنابراین او نخست نامه‌ای به «درگاه شاهنشاه ایران نگاشت که این هنگام، جهاد با جماعت روسیه فرض افتاده، پادشاه اسلام را در این امر، رأی چگونه است؟» چون رأی شاه را در جنگ دید، «از عتبات کوچ داده، راه دارالخلافه برگرفت» و فتوای جهاد علیه روسیه را صادر

کرد. وی که همراه گروهی پنجاه نفره از عتبات به تهران آمده بود، با استقبال بسیار مردم مواجه شد؛ تا جایی که هنگامی که از حوض مسجد بزرگ قزوین وضو گرفت، مردم همه ی آب حوض را برای تیمن و تبرک بردند. [۳]

رضاعلی خان هدایت، مورخ دربار قاجار، درباره ی قدرت کلام و فتوای سید مجاهد بر این اعتقاد است که «در همه ی ایران، کار چنان شد که اگر حضرت خاقان صاحبقران بر رأی علما انکار کند، اهالی ایران، سلطانی برانگیزند و به مخالفت شاهنشاه ایران برخیزند. لاجرم حضرت خاقانی با آن فرّ سلیمانی به متابعت ملت، محافظت دولت خواست.»

رأی علما بر این بود که دوری از جهاد با دشمن سرزمین به منزله ی پیروی از شیطان است. استقبال و گرایش به سید و دیگر علمای همراه وی آن چنان پرشور بود که مخالفان جنگ نتوانستند مخالفت خود را ابراز نمایند. ارتشی که بدین سان مجهز شده بود، در عرض مدتی کوتاه، بیشتر شهرها و ولایاتی را که قبلاً از دست داده بود، باز پس گرفت. با وجود این، به دلیل خیانت‌هایی که به عباس میرزا شد، سپاه ایران همه ی مناطق تصرف شده را یکی پس از دیگری از دست داد. [۴]

فتوای میرزای شیرازی درباره ی تنباکو

در دوران صدارت امین السلطان، امتیازهای زیاد

ی به انگلیس به عنوان بزرگ‌ترین استعمارگر آن روز در جهان، به این کشور داده شد که بدون تردید، به عنوان یکی از مهم‌ترین این موارد، می توان به امتیاز انحصاری تنباکو اشاره کرد. این قرارداد که بعدها به امتیاز رژی مشهور شد، انحصار خرید و فروش تنباکوی ایران در بازار داخلی و خارجی را برای مدت پنجاه سال به شخصی با نام ماژور تالبوت واگذار می کرد. نکته ی مهم در این باب این است که در آن زمان، حدود یک پنجم مردم ایران به کار کشت، خرید و فروش تنباکو مشغول بودند و این قرارداد زیان بسیار مهمی برای بخش عظیمی از مردم ایران به شمار می رفت. [۵]

مبارزه ی مردم ایران با این قرارداد از رمضان سال ۱۳۰۸ ق. در تهران آغاز شد و با حمایت علما، به دیگر شهرهای ایران نیز کشیده شد و سرانجام صدور فتوای میرزای شیرازی، که در آن زمان به عنوان بزرگ‌ترین مرجع در میان اهل تشیع شناخته می شد، شرایط را برای دربار شاه و طرف قرارداد دشوار کرد. متن فتوا از این قرار است:

«بسم الله الرحمن الرحيم. اليوم استعمال تنباکو و توتون بای نحوکان، در حکم محاربه با امام زمان، عجل الله فرجه، است.» [۶]

چیزی نگذشت که این حکم در سراسر ایران منتشر شد. همه ی مسلمین از این حکم تبعیت کردند. به زودی قلیان‌ها شکسته شد. مردم برای رویارویی با استعمار حماسه‌ای بی نظیر را خلق کردند. این تحریم باعث شد تا انگلیسی‌ها به تکاپو بیفتند، زیرا جدای از ضرر اقتصادی، حیثیت آنان در جهان زیر سؤال رفته بود.

جالب آنکه مبارزه با قرارداد حتی به حرمسرای ناصرالدین شاه هم کشیده شد و تمام قلیان‌های دربار شکسته شد. بنابراین با پایمردی مردم و درایت علما، این امتیاز با دستور مستقیم ناصرالدین شاه لغو شد. متن دستور شاه برای ابطال قرارداد تنباکو، به خوبی بیانگر حجم کارساز شدن فتوای میرزای شیرازی در این زمینه است: «جناب امین السلطان، امتیازات داخله که چند روز قبل موقوف شده بود، این روزها که امتیاز خارجه را هم موقوف فرمودیم و کلیه ی این عمل به طرز سابق شد. حالا به تمام علما و

حکام و مردم اطلاع بدهید که مطمئن باشند و به تمام رعایا حالی نمایند.» [۷]

فتوای علمای عراق برضد انگلیس در جریان حمله‌ی آن‌ها به عراق و عثمانی

عراق به‌عنوان دومین کشور معتقد به مذهب تشیع در کنار ایران، به دلیل شرایط خاص خود، همواره نگاه‌های بسیاری از کشورهای استعمارگر و قدرتمند را به خود جلب کرده است. این کشور به علت داشتن موقعیت جغرافیایی و استراتژیک، دارای اهمیت خاصی بود، زیرا از طریق اروندرود با خلیج فارس و از آن طریق با هند ارتباط داشته است. از راه خشکی و راه‌آهن هم می‌توانست به اروپا ارتباط پیدا کند. بنابراین به‌عنوان یک مقصد تجاری و سیاسی و نیز به‌عنوان پایگاهی برای نیروهای نظامی انگلیس، می‌توانست قابل بهره‌برداری باشد.

متن دستور شاه برای ابطال قرارداد تنباکو، به‌خوبی بیانگر حجم کارساز شدن فتوای میرزای شیرازی در این زمینه است: «...به تمام علما و حکام و مردم اطلاع بدهید که مطمئن باشند و به تمام رعایا حالی نمایند.»

با کشف نفت در عراق، انگلیس برای استفاده از آن و به حرکت درآوردن ناوگان خود در هند، خلیج فارس و دریای مدیترانه، تمایل داشت این قطعه از خاک عثمانی را در جرگه‌ی مستعمرات خود قرار دهد. در سال ۱۲۹۳ ش. کشتی‌های جنگی انگلیس وارد اروندرود شدند و رسماً به تسخیر خاک عراق و قسمتی از امپراتوری عثمانی مبادرت ورزیدند. نکته‌ی جالب در این جنگ این مسئله است که برخی از علمای سنی دولت عثمانی نیز علیه دولت انگلیس و جنگ به‌وجودآمده اعلام جهاد کردند. با این حال، آنچه به‌صورت برجسته خود را نشان می‌دهد، ایستادگی و مقاومت علمای تشیع در مقابل دست‌اندازی استعمار و اعلام جهاد از سوی ایشان برضد دولت انگلیس است. در ادامه به برخی از فتاوی‌ای جهاد علمای شیعه برضد دولت انگلیس اشاره می‌کنیم. [۸]

فتوای جهاد آیت‌الله سید مهدی حیدری

بسم الله الرحمن الرحيم. بلی واجب و لازم بر کافه‌ی مسلمین موحدین، دفاع این کفره به جان و مال به جهت احتمال عدم کفایت مسلمین که در مقابل کفره می‌باشند، و واجب است بر مسلمینی که در بلاد کفار هستند و می‌باشند اعانه‌ی مسلمین و جایز نیست بر هر متمکن دفاع به جان و مال، قعود و تسامح و تهاون و تخاذل.

فتوای جهاد آیت‌الله محمدتقی شیرازی

بسم الله الرحمن الرحيم
و هو المستعان و لا حول و لا قوة الا بالله

ای مسلمانان، اینک مهاجمات دشمن دین بر حرم خدا و حرم رسول او و مشاهد ائمه‌ی طاهرین، صلوات الله علیهم اجمعین، نزدیک شد. اینک کفار اراده کرده‌اند که دماء مسلمین را سفک نموده، حرمت دین مبین را هتک کنند. بلاد مسلمین و شعائر و مشاعر و نفوس مؤمنین در خطر اندر است. بنابراین بر جمیع عشایری و ایلات ساکنین در ثغور و حدود و بر عموم مسلمانان لازم و واجب است که با هرچه در قوه‌ی آنهاست و ممکنشان می‌شود، حفظ ثغور و حدود بلاد مسلمین را نموده، دفاع از حوزه‌ی اسلام را در عهده بگیرند. والله هو الناصر و المعین فالله الله یا معاشر المسلمین و السلام علیکم و رحمت الله و برکاته.

سامرا، محمدتقی الشیرازی

در روز ۱۲ محرم، آیت‌الله حیدری و آیت‌الله خالصی به‌همراه فرزندان و علما و جمع زیادی از مردم بغداد و کاظمین، با بدرقه‌ی شعارهای حماسی مردم، به سمت جبهه‌های جنگ در قرنه گسیل شدند. آنان در مسیر حرکت خود مردم را به جهاد علیه دشمنان دین خدا دعوت می‌نمودند. اگرچه در برخی از این مبارزات مردم به دلیل تجهیزات نظامی نتوانستند بر دشمن استعمارگر پیروز شوند، ولی توانستند به تثبیت جایگاه تشیع در میان مردم و جامعه‌ی عراق همت گمارند؛ به‌طوری‌که هیچ‌گاه علی‌رغم ناملایمات حکومت‌ها، مذهب شیعه در میان مردم عراق کم‌رنگ نشد.

پی نوشت:

- [۱]. شیخ جعفر نجفی کاشف‌الغطاء، کشف‌الغطاء، ص ۳۹۴، نقل از: غلامحسین زرگرینژاد (به کوشش)، رسائل مشروطیت، تهران، کویر، چ ۲، ۱۳۷۷، ص ۶۵.
- [۲]. حسین آذر، تاریخ جنگ‌های ایران و روس، تهران، امیرهوشنگ آذر، ۱۳۶۹، ص ۲۳۳.
- [۳]. علی‌اصغر شمیم، ایران در دوره‌ی سلطنت قاجار، تهران، مدبر، چ ۷، ۱۳۷۵، ص ۱۰۵.
- [۴]. سید جلال‌الدین مدنی، تاریخ سیاسی معاصر ایران، قم، جامعه مدرسین، چ ۹، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۴۲.
- [۵]. بهشتی سرشت، محسن، نقش علما در سیاست از مشروطه تا انقراض قاجار، تهران، پژوهشکده‌ی امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰، ص ۱۵۴.
- [۶]. کرمانی، ناظم‌الاسلام، تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۲، ص ۱۸۵.
- [۷]. کسروی، احمد، تاریخ مشروطه‌ی ایران، تهران، انتشارات امبرکبیر، چاپ چهاردهم، ۱۳۶۳، ص ۲۵۴.
- [۸]. لطفی، نقی، مقاله‌ی «اعلان جهاد امپراتوری عثمانی در سال میلادی ۱۹۱۴»، ص ۹۴ و ۹۵.

منبع: برهان

<https://www.cafetari.kh.com/news/28664/پرداختند-می-مردم-بسیج-چگونه-تشیع-علمای>